

UOT: 330.341.4;339.13

REGIONAL AQRAR BAZARLARIN İNKİŞAF XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN
QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

E. M. QULİYEV

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

Regional aqrar bazarın inkişafı və funksiyaların səmərəliliyi, xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması əsas məsələlərdən biridir. Regional bazarın xüsusiyyətlərini özündə birləşdirən kənd təsərrüfatı və bu sahənin məhsulları ilə qarşılıqlı əlaqəli uçotu, onların hər birinin fəaliyyətində əsas məsələ kimi ön plana çəkilir.

Açar sözlər: aqrar bazar, regional amillər, resurs potensialı, struktur, səmərə.

Son illər ölkənin sosial-iqtisadi həyatında əsaslı keyfiyyət dəyişikliklərinə baxmayaraq, xüsusilə regional inkişafı ilə bağlı hələ də həll edilməmiş problemlər qalmaqdadır. Azərbaycanın iqtisadi potensialının və bununla bağlı infrastruktur obyektlərinin əksər hissəsinin mərkəzdə yerləşməsi və eyni zamanda, regionlarda bir çox müəssisələrin, istehsal və xidmət obyektlərinin fəaliyyətinin zəifləməsi qeyribərabər inkişafa səbəb olmuşdur. Bu amillər öz növbəsində iqtisadiyyatın regional baxımdan inkişafına mənfi təsir göstərmiş, regionların inkişafı arasında fərqin artmasına, bir çox yerlərdə sosial-iqtisadi vəziyyətin ağırlaşmasına səbəb olmuşdur. Mövcud vəziyyət regionların inkişafında resurs potensialından səmərəli istifadə etməklə regionların iqtisadi inkişafının yüksəldilməsini və onlar arasında fərqin minimuma endirilməsini tələb edir (2).

İqtisadi proseslərə regional yanaşma həmin ərazinin təbii-iqlim şəraitindən asılı olaraq sosial-iqtisadi meyarlar baxımından idarə olunmanı şərtləndirir. Regionun tələbatı həmin regionda təsərrüfat fəaliyyətinə və xidmət sahələrinin inkişafına zəmin yaradır. Bu baxımdan bütövlükdə bazarın öyrənilməsi ilə yanaşı, regional aqrar bazarların tədqiqi, o cümlədən satış prosesinin və xarici iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi istiqamətlərini araşdırmaq zəruri məsələlərdən hesab edilir.

Regional aqrar bazar özünün məqsədyönlü inkişafı üçün qarşılıqlı əlaqələndirən bilən iqtisadi və hüquqi şəraitin yaradılmasını tələb edir. Regional bazarın formalaşmasında həmin regionun ərazisindən kənar və ona təsir edən iqtisadi göstəricilər mühüm rol oynayır (1). Xarici təsirlər qoyulan investisiyalar, onların ümumi həcmi, strukturu və regionlarda ondan istifadə səviyyəsinə təsir edir. Regionun məhsuldar qüvvələrinin yerləşmə xüsusiyyətləri və təbii resurslardan istifadənin perspektivi həmin regiona aqrar bazarın səmərəli inkişafına səbəb olur. Regional bazarların təkmilləşdirilməsi tədbirləri də məhz onun strukturu-nun yenilənməsini, o cümlədən diversifikasiyanı –

bazarın tələbinə uyğun istehsal sahələrinin inkişafını tələb edir. Təbii resursların regionlarda zəngin olması əsas aparıcı amil olmasına və bazarın inkişafının əsas inteqral göstəricisi kimi qəbul edilməsinə baxmayaraq investisiya axınına stimül yaradan investisiyanın təşviqi, güzəştli kreditlər, lizinq xidməti, bəzi məhsulların sifarişi yolu ilə alınması və emalı regional bazarların qorunması və yerli resurslardan istifadəyə stimül yaradır.

Bazar münasibətlərinin formalaşması iqtisadiyyatın digər sferalarında olduğu kimi aqrar sahə məhsullarının istehsal edilməsi, iş və xidmətlərin yerinə yetirilməsi ilə yanaşı istehlakçıların tələbatına cavab verən təkliflərin müəyyənləşdirilməsi kimi məsələlərin həllini obyektiv zərurətə çevrilmişdir. Bu baxımdan məhz aqrar bazarı kənd təsərrüfatı məhsulları ilə təmin edən regionlarda bazarı öyrənməklə, onun tələbatına istiqamətlənmiş məhsul istehsal etmək, daha əlverişli satış bazarını müəyyənləşdirmək regional aqrar bazarların inkişafının təkanverici amili kimi özünü büruzə verir.

Regional aqrar bazarların səmərəli fəaliyyətini şərtləndirən əsas məsələlərdən biri onun xüsusiyyətləri ilə bağlıdır. Kənd təsərrüfatının, eləcə də bu sahə məhsullarının xüsusiyyətlərini də özündə birləşdirən bu bazarlar aşağıdakı spesifik cəhətləri ilə fərqlənir və öz fəaliyyətində onların hər birinin qarşılıqlı şəkildə nəzərə alınmasını əsas məsələlərdən biri kimi önə çəkir:

- kənd təsərrüfatı istehsalının hər bir regionun malik olduğu təbii-iqtisadi şəraitdən asılılığı baxımından əmtə istehsalçıları bazara çıxarılaçaq məhsulların həcmi və keyfiyyətini tam nəzərdə saxlaya və idarə edə bilmir. Bu da bazarın tarazlığı üzrə proqnozların işlənməsini çətinləşdirir;

- əlverişsiz və qeyri-normal iqlim şəraitində gözlənilən məhsulun miqdarı və keyfiyyəti aşağı düşdüündən bu məhsulların rəqabət qabiliyyəti digər məhsullara nisbətən azalır. Əlverişli şərait isə əksinə, tələbatın həm əmtəələrin keyfiyyəti, həm də həcmi

baxımından ödənilməsinə zəmin yaranır;

- təbii amillər və resurs potensialının yerləşməsi istehsalın nəticəsinə təsir etməklə yanaşı bu və ya digər məhsulun xüsusiyyətindən asılı olaraq müxtəlif regionlarda yerləşməsinə şərtləndirdiyindən (məyən regionlarda heyvandarlığın, bəzilərində bitkiçiliyin ayrı-ayrı sahələrinin və s.) əmtəələrin strukturunda əhəmiyyətli dəyişikliklər baş verir. Təbii ki, bu amil bazarların fəaliyyətinə də öz ciddi təsirini göstərir;

- kənd təsərrüfatı əhalinin ərzağa olan tələbatının böyük qismini ödədiyi üçün bazarda bu sahə məhsullarına olan tələbat bir qayda olaraq artır. Başqa sözlə, iqtisadiyyatın digər sahələrinə nisbətən kənd təsərrüfatı üçün adətən sabit satış yeri məlum olur;

- kənd təsərrüfatında eyni adlı məhsulun bir çox əmtəə istehsalçısı tərəfindən istehsalı onların bazarda tutduğu yeri kiçildir. Odur ki, kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçısı daim özünəməxsus yer tutmaqla bazar riskini azaltmağa çalışır. Başqa sözlə, istehsalçı məhsulların növlər və çeşidlər üzrə strukturunu təkmilləşdirməyə, onların istehsalına çəkilən xərcləri azaltmaqla bazara uyğunlaşmağa çalışır;

- kənd təsərrüfatında tez xarab olan məhsulların istehsalı onların satış müddətinin tezləşdirilməsini, qısaltılmasını tələb edir. Həmin məhsulların xeyli hissəsinin fasiləli istehsalı ilə onların əhalinin mövcud fasiləsiz tələbatı arasında uyğunsuzluğu isə məhsulun satışı mərhələsinin uzadılmasını tələb edir;

- aqrar bazar iqtisadi münasibətləri şəraitində kənd təsərrüfatının ixtisaslaşması daha çevik xarakter daşması ilə yeni mahiyyət kəsb edir. Bazarın təsiri altında ixtisaslaşma ilə yanaşı bunun əksinə yönələn difersifikasiyanın inkişafı da özünə yer tapır. Çünki bu və ya digər məhsula tələbat dəyişdiyi üçün ixtisaslaşmanın dərinləşməsilə birgə sahə strukturunda yeni rəqabət qabiliyyətli sahələrin inkişafı ümdə məsələlərdən birinə çevrilir;

- makroiqtisadi səviyyədə yaranan qüsurlar, sənaye təyinatlı məhsullarla kənd təsərrüfat məhsulları arasında qiymət nisbətində daim artan fərqi və digər amillərin təsiri, həmçinin istehsalın kənddə, istehlakın isə daha çox şəhərdə olması təbii ki, gəlirlərin bir hissəsinin şəhərə axmasına səbəb olur. Bunlar isə bazar münasibətləri şəraitində iqtisadiyyatın vacib sahəsi olan kənd təsərrüfatının sabit gəlir əldə etməsini çətinləşdirir. Bu çətinlikləri aqrar məhsullara tələbatın qiymət elastikliyinə aşağı olması, inhisarın nisbətən zəifliyi, əsaslı vəsait qoyuluşunun ödənilmə müddətinin uzunluğu, yüksək kapital və fondtutumluluğu, kəndin sosial inkişafı və ekologiya kimi problemləri daha da gücləndirir;

- xalqların və etnik qrupların, həmçinin regionlarda yaşayan əhalinin milli xüsusiyyətləri və istehlak zövqlərinin müxtəlifliyi əmtəələrə olan tələbi ayrı-ayrı istiqamətlərdə dəyişir. Bu amil təklifin həcminə təsir etməklə onun çeşidinin, növünün və keyfiyyətinin ön

plana çıxarılmasını şərtləndirir.

Regional aqrar bazarların təbiətindən irəli gələn bu xüsusiyyətlərin hər biri kənd təsərrüfatında bazar münasibətlərinin formalaşmasına ciddi təsir göstərdiyindən makroiqtisadi səviyyədə belə xüsusiyyətlərin nəzərə alınması kənd təsərrüfatının inkişafına mənfi təsiri ilə müşayət olunur. Belə ki, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalına vəsait qoyuluşunun bir qayda olaraq azalması onsuz da gec nəticə verən bu sahənin zəifləməsinə səbəb olmaqla nəinki maliyyə vəsaitinin ödənilmə müddətinin uzanmasına, çatışmayan vəsaitin sadə təkrar istehsalın tələblərini belə yerinə yetirməsinə şərait yarada bilmir və s.

Qeyd olunan problemlər öz nəticəsini aqrar bazarda büruzə verdiyindən bazarın xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması ilə yanaşı yerinə yetirdiyi funksiyalar da həmin problemlərin həllinə bilavasitə təsir göstərir. Həmin funksiyalardan biri istehlakçılara normal rəqabət mühiti şəraitində daha sərfəli satıcı, istehsalçılara isə iqtisadi mənfəət baxımından ən uyğun alıcı tapmaq məqsədilə alqı-satqı prosesini birləşdirməyə, yaxud qarşılıqlı mübadiləyə şərait yaradan vasitəçilik funksiyasıdır.

Bazara çıxarılmış əmtəəyə görə qiymət təbii ki, satıcı tərəfindən daha çox mənfəət götürmək üçün yüksək, alıcı tərəfindən əksinə, tələbatı və gəliri baxımından xərcini azaltmaq üçün ən aşağı səviyyədə müəyyənləşdirilməyə çalışır. Bu prosesdə qiymət həm dəyər qanununun, həm də tələb və təklif qanununun tələblərinə uyğun şəkildə formalaşmasını şərtləndirən qiymətin formalaşdırılması funksiyası əhəmiyyətli rol oynayır.

Regional aqrar bazarlarda məhsulların keyfiyyəti, qiyməti, həcmi və növləri haqda tədqiqat aparmaqla istehsalçı öz fəaliyyətini düzgün qiymətləndirmək üçün zəruri informasiya almaq imkanına malikdir. Bu məsələlər bazarın informasiyaların toplanması funksiyası vasitəsilə reallaşır.

Regional aqrar bazarlarda tələb və təklif arasında tarazlığın və qiymətlərin aşağı və yuxarı hədləri üzrə limitin tənzimlənməsini tələb və təklif qanunu əsasında şərtləndirir (3). Bazarın tənzimləyici funksiyası bu baxımdan əhəmiyyətli rol oynayır.

Göstərilənlərdən başqa regional aqrar bazarlar ümumiləşdirici funksiyalar da yerinə yetirir: istehsal və istehlakın strukturuna uyğun olaraq ictimai xarakterli xərclərin reallaşdırılması; istehsal xərclərinin reallaşdırılması obyektinə kimi çıxış etməklə istehsalçıların mənfəət əldə etməsi üçün zəruri mühitin yaradılması; istehsal və istehlak sferaları üzrə gəlirlərin səmərəli bölgüsünün təmin olunması; əmtəəlik məhsul istehsalının iqtisadi cəhətdən stimullaşdırılması; istehlakçıların tələbatına uyğun istehsalda struktur dəyişikliyinə şərait yaradılması; aqrar bazar sistemində daxil olan bazarlar arasında səmərəli əlaqələrin qurulması və s.

Qeyd edilənlərin də təsdiq etdiyi kimi kənd təsərrüfatı məhsullarının reallaşdırılmasını təmin edən regional aqrar bazarlarda tələb və təklifin tarazlığı, istehsalçı və istehlakçı arasındakı qarşılıqlı iqtisadi münasibətlər, xərclərin reallaşdırılması, istehsal

xərcləri və qiymət arasındakı mütənəsibliyin gözlənilməsi və s. baxımından hər bir regional bazarın inkişaf xüsusiyyətlərinin, yerinə yetirdiyi funksiyaların nəzərə alınması əsas məsələlərdən biri kimi özünü büruzə verir.

ƏDƏBİYYAT

1. Verdiyev Ə.Ç., Qarayev İ.Ş. Aqrar bazarın formalaşmasının iqtisadi problemləri. Bakı 2000, 256 s. 2.İbrahimov İ.H.Regionların aqrar potensialından səmərəli istifadə yolları. Azərbaycan Aqrar Elmi. 2004. 3.Капаев И. З. Новрузова. Цена и экономическое регулирование рынка. Баку-2006, 363 с.

Оценка особенностей развития региональных аграрных рынков

Э. М. Кулиев

Один из основных вопросов обуславливающих развитие и эффективное функционирование региональных аграрных рынков связан с его особенностями. Региональные рынки объединяющие в себе особенности сельского хозяйства и продукции этой отрасли отличаются специфическими чертами и взаимосвязанный учет каждого из них выдвигает на передний план как основной вопрос в своей деятельности.

Ключевые слова: аграрный рынок, региональные факторы, ресурсный потенциал, структура, эффективность.

Evolution of features of regional agrarian market development

E. M. Guliyev

One of the main reasons conditioning the development of regional agrarian market and its beneficial work is related with its features. Regional markets connecting features of agriculture and its products differ for its specific features and priorities consideration of each of them as one of the main problems.

Key words: agrarian market, regional factors, resource potential, structure, benefit